

prof.dr hab.Stanisław Hoc
Akademia Nauk Stosowanych w Bielsku-Białej
/em.profesor Uniwersytetu Opolskiego/

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Kamil Bajer, Warunki odpowiedzialności karnej sprawcy działającego
w stanie znacznego ograniczenia poczytalności-perspektywa sprawców
o skłonnościach do popełniania przestępstw. Warszawa 2024, ss.192.

I. Uwagi ogólne

1. Podjęty przez autora temat wydaje się być interesujący, przede wszystkim z punktu widzenia teoretycznego, a także praktycznego. Jest to problem zasługujący na naukowe przepracowanie, mimo, że był on już podejmowany głównie w opracowaniach komentatorskich i artykułowych. Uważam, że zaproponowane przez autora ujęcie zasługuje na uwagę i wnikliwe przestudiowanie, mając na względzie przede wszystkim praktykę organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.
2. Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów merytorycznych, zakończenia i bibliografii, zabrakło jednak wykazu skrótów, a struktura wewnętrzna niektórych rozdziałów nie zawsze jest poprawna redakcyjnie.
3. Po ważnych części każdej rozprawy doktorskiej należy zaliczyć wstęp, autor opracował syntetyczny wstęp /s.3-8/, który wprowadza w treści merytoryczne. Wyjaśniając motywy podjęcia tego opracowania autor tajemniczo wspomina o osobistych obserwacjach poczynionych w trakcie wykonywania pracy zawodowej w wielu sądach powszechnych /s.4/, należało jednak -jak sądzę- wyjść szerzej tę kwestię, czego oczekuję. Autor stawia więc tezę, że wobec sprawców działających w stanie ograniczonej poczytalności którzy wykazują skłonności do popełniania przestępstw nie przewidziano w Polsce stosownych instrumentów karno-prawnych uwzględniających szczególne okoliczności popełnienia przestępstwa przez takich sprawców /s.4/. To mocna teza, interesujące mogą być dalsze rozważania. Autor twierdzi, że inspiracją do podjęcia tematu była także niewłaściwie rysująca się tendencja polityki karania ukierunkowana na karanie i ochronę społeczną przed sprawcami potrzebującymi w rzeczywistości pomocy i opieki państwa /s.4/. Autor przyjął cztery główne założenia badawcze /s.6/. Następnie wskazuje

na cele pracy: zasadnicze i uboczne. Gdy chodzi o kwestie metodologiczne, to autor wskazuje na metodę historyczno-prawną, dogmatyczno-prawną, teoretyczno-prawną i porównawczo-prawną. Na uwagę zasługuje sięganie przez autora do dostępnych orzeczeń sądowych oraz opracowań statystycznych, nie wyjaśnia jednak założeń tej metodologii.

II. Uwagi szczegółowe

1. W rozdziale II autor zajmuje się historią instytucji poczytalności ograniczonej /s.9-34/, odnosząc się do rozwiązań francuskich, niemieckich i polskich sprzed kodyfikacji 1997 r. Rozważania oparte zostały na analizie literatury przedmiotu. Autor szerzej analizuje problematykę poczytalności w kodeksach karnych z 1932 r. i 1969 r. /s.13 in./. Następnie zwraca on uwagę na definicyjne ujęcie poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym na podstawie orzeczeń polskich sądów powszechnych sprzed 1997 r. /s.23/. Analizując koncepcję niezdolności do winy w prawie niemieckim /s.26/ autor posługuje się własnym tłumaczeniem tekstów w języku niemieckim /s.30/. Warto jednak zwrócić uwagę na dostępne profesjonalne opracowanie: Ewa Tuora-Schwierskott, Niemiecki kodeks karny w tłumaczeniu na język polski Wyd. dr Iure, 2018, z którego-jak sądzę- należało skorzystać.
2. W rozdziale II autor zajmuje się skłonnościami do popełniania przestępstw sprawców działających w stanie ograniczonej poczytalności /s.35-83/. W rozdziale brak wprowadzenia/uwag ogólnych /s.35 in./, a taki charakter mają niewątpliwie jego wywody /s.35-47/. Rozważania autora mają charakter przede wszystkim informacyjny, wykazuje się przy tym znajomością literatury przedmiotu, ze szczególnym odniesieniem się do dorobku J.Makarewicza. Mam wątpliwości co do ustawy z 22 listopada 2013 r.-tzw. ustawy o bestiach /s.42 in./, iż została ona oparta na poglądach J.Makarewicza, jest ona wyrazem populizmu penalnego, co autor sam zauważa /s.46 in./. Następnie autor analizuje problem uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego determinujące popełnianie czynu karalnego /s.47 in./, odnosząc się szeroko do literatury polskiej i obcej. Wiele rozważań związanych jest z naukami medycznymi, mają przy tym charakter informacyjny i uzupełniający.

Autor analizuje: organiczne uszkodzenie płatu czołowego mózgowia, organiczne uszkodzenie płatu skroniowego mózgowia, organiczne uszkodzenia innych elementów ośrodkowego układu nerwowego. Zwraca uwagę na genetyczną inklinację przestępczą /s.63 in./, podkreślając, że zagadnienie możliwego wpływu genów na skłonność do popełniania przestępstw jest przedmiotem zainteresowania nauki od lat 50. XX wieku /s.63/. Odnosi się także do genów przestępczości /s.67 in./.

Autor podkreśla, że w badaniu uwarunkowań genetycznych przestępczości można wyróżnić trzy główne fazy, które omawia /s.70 in./. Kolejne zagadnienie którym zajmuje się on to socjalizujący wymiar dojrzewania przestępstwa /s.71 in./. Przyjmuje, że socjalizującym wymiarem dojrzewania przestępstwa jest proces społeczny skierowany do jednostki od najmłodszych lat jej życia, nastawiony na prezentowanie i uczenie jednostki takiego zespołu norm, ideałów, wartości i zasad, które pozostają w niezgodzie z treścią powinnoego zachowania wyrażonego przez normę /s.72/. Zdaniem autora, uzasadnione jest aby szukać przyczyn skłonności do popełniania przestępstw także w uwarunkowaniach społecznych /s.72/. Dostrzega on także wpływ środowiska rodzinnego na formowanie się zachowań przemocowych /s.74 in./. Odnosi się przy tym do przynależności do grupy jako aspektu kształtowania wartości społecznych /s.79 in./. Zauważa także ubóstwo i wykluczenie społeczne jako predykatory zachowań przestępczych /s.81 in./.

3. W rozdziale III autor zajmuje się współczesną teorią poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym /s.84-129/. Brak uwag wstępnych w rozdziale /s.84 in./, a taki mają charakter, ale nie zostały nazwane.

Autor rozpoczyna swoje rozważania od kk z 1997 r. /art.31/, opierając się na literaturze przedmiotu, ale czyni to jednak wybiórczo. Na uwagę zasługują rozważania dotyczące wpływu stwierdzenia ograniczonej poczytalności w stopniu znacznym na wymiar kary na podstawie przeglądu badań i statystyk /s.92 in./. Następnie autor analizuje sprawy karne zakończone orzeczeniami stwierdzającymi winę przy przyjęciu działania sprawcy w stanie ograniczonej poczytalności w stopniu znacznym /s.95 in./, czyli chodzi o przypadki zastosowania art.31 § 2 kk. Nie wyjaśnia natomiast zasad doboru próby orzeczeń.

Autor uważa, że jego analiza wybranych orzeczeń sądowych pozwala sformułować wiele tez, które dotyczą odmienności zapadłych orzeczeń w podobnych sytuacjach /s.101/. Odwołując się do glosy A.Golonki /s.102/, nie zauważa autor innej glosy tej autorki /A.Golonka, Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 8 listopada 2022 r., sygn. II AKa 492/21, "Prokuratura i Prawo" 2024, nr 10/. Autor podkreśla, że z jego dotychczasowych rozważań wynika, że dla oceny stopnia zawinienia i stopnia niepoczytalności kluczowe znaczenie ma nie tyle określenie natężenia ograniczenia tych zdolności kwalifikowane odrębnie lub łącznie, co całościowa ocena poczytalności sprawcy tempore criminis /s.103/. Jego zdaniem, jakościowe, a nie ilościowe różnice charakteryzujące stopień ograniczenia poczytalności przyczyniają się najbardziej do odmiennego kształtowania orzeczeń także w podobnych sprawach /s.104/.

Autor dostrzega wyroki, w których stwierdza się zarówno ograniczenie zdolności oceny znaczenia czynu jak i ograniczenie zdolności kierowania swoim postępowaniem, jak i wyroki, w których podstawą stwierdzenia znacznego ograniczenia poczytalności jest spełnienie tylko jednej z tych przesłanek. Następnie analizuje on wybrane wyroki sądowe /s.104 in./. Dochodzi do wniosku, że z jego analizy orzecznictwa wynika, że znacznie ograniczona poczytalność wynikać może zarówno z łącznego ograniczenia dwóch zdolności o jakich mowa w art.31 § 2 kk, jak i wyłącznie ograniczeniu a zdolności kierowania swoim postępowaniem /s.106/. Omawia także warunki zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary wobec sprawców o poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym /s.106 in./. Wykorzystuje przy tym literaturę przedmiotu skromnie polemizuje ze stanowiskiem J.K.Gierowskiego /s.107/. Autor podkreśla, że wprowadzone przez ustawodawcę pojęcie zdolności rozpoznania znaczenia czynu w świetle doktryny i orzecznictwa nie jest tożsame pod względem treści leksykalnej z rozumieniem fizycznych i przyczynowo-skutkowych aspektów i skutków zachowań, lecz ze zdolnością rozumienia ich wymiaru moralnego, społecznego, aksjologicznego i prawnego /s.116/.

Autor zauważa także, że przepis art. 31 § 2 kk zawiera sformułowanie wielokrotnie dotąd użyte, a które nie spotkało się jeszcze z szerszym omówieniem. Chodzi więc o rzeczownik "postępowanie", stąd jego wywód w tej kwestii /s. 117 in./. Autor nadmienia, że syntetyczną definicję poczytalności ograniczonej przedstawili L. Paprzycki i J. K. Gierowski /s. 121/. Natomiast zdaniem autora - z jego dotychczasowych rozważań wynika, że ograniczenie poczytalności jest stopniowalne, jest to stanowisko powszechnie przyjmowane w psychiatrii i przez SN. Zauważa, że w literaturze prezentowane były propozycje obiektywizacji i kwantyfikacji pojęcia ograniczenia poczytalności przez przyjęcie kryterium ilościowego, odnosi się do nich krytycznie /s. 123-124/.

Autor podkreśla, że ograniczona poczytalność w stopniu znacznym oparta jest o istnienie dwóch kluczowych składowych. Z ograniczeniem poczytalności w stopniu znacznym mamy do czynienia, gdy przesłanka medyczna-biologiczna-psychiatryczna, determinuje ograniczenie w stopniu znacznym zdolność rozpoznania czynu lub pokierowania swoim postępowaniem. Zauważa przy tym, że jest kwestią sporną czy przyczyną biologiczną ograniczenia poczytalności może być również zakłócenie czynności psychicznych spowodowane afektem niepatologicznym-silnym wzburzeniem /s. 125/, i tej kwestii poświęca wiele uwagi.

4. W rozdziale IV autor analizuje rolę czasu w strukturze poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym /s. 130-142/, odnosi się do: rekonstrukcji stanów psychicznych sprawcy i błędów w opiniach biegłych.

Autor akceptuje, że w postępowaniu karnym ustalenie stanu poczytalności sprawcy zostało powierzone specjalistom z zakresu psychologii i psychiatrii /s. 130/. Przyjmuje przy tym, że użyte w art. 31 § 2 kk sformułowanie "w czasie popełnienia przestępstwa" jest tożsame pod względem znaczeniowym ze sformułowaniem - "w czasie czynu". "Czas czynu" jest pod względem okresu czynu dłuższym niż sam czas realizacji przez podmiot negatywnego zachowania ujętego w klamry znamion ustawowych przestępstwa /s. 130/.

Zdaniem autora rekonstrukcja procesów psychicznych sprawcy jest konieczna dla ustalenia niepoczytalności lub poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym, gdyż tylko stwierdzenie w toku dokonanej rekonstrukcji, że sprawca miał w czasie czynu zniesioną lub ograniczoną zdolność rozpoznania znaczenia

czynu lub kierowania swoim postępowaniem prowadzi do stwierdzenia niepoczytalności lub ograniczenia poczytalności. Rekonstrukcja stanu psychicznego dokonywana ex post jest natomiast zawsze zadaniem trudnym i obciążonym ryzykiem błędu, a ryzyko jest większe im bardziej przemijający i incydentalny charakter miał stan psychiczny badanego sprawcy, choćby nagły krótkotrwały afekt patologiczny /s.132/. Autor trafnie przy tym zauważa, że faktyczna rekonstrukcja stanu psychicznego sprawcy tempore criminis i związane z nim ustalenie stanu poczytalności sprawcy dokonuje się w oparciu o różne sposoby retrospekcji i stopień jej wiarygodności jest uzależniony od wielu czynników /s.133/.

Autor zauważa, że opisane przez niego metody rekonstrukcji stanu psychicznego sprawcy tempore criminis są aktualnie uzupełniane o profilowanie wykorzystujące dorobek kryminalistyki i duże bazy danych statystycznych /s.135/. Zdaniem autora, w ustaleniu niepoczytalności lub znacznego ograniczenia poczytalności w wielu przypadkach ważne znaczenie ma zastosowanie kompleksu metod, które pozwolą ustalić istnienie określonego zaburzenia czynności poznawczych, intelektualnych i wolicjonalnych, podstawy psychopatologicznej tych zaburzeń i związku przyczynowo-skutkowego między nimi /s.137/. Kończąc wywody, przy uwzględnieniu dorobku doktryny, autor podkreśla, że ustalenie poczytalności sprawcy tempore criminis wymaga kompleksowych metod obejmujących badanie psychiatryczne, neurologiczne i często psychologiczne, obserwację sprawcy, analizę dokumentacji medycznej oraz wnioskowanie ze śladów behawioralnych pozostawionych przez sprawcę /s.139/. Interesujące są rozważania autora dotyczące błędów w opiniach biegłych /s.139 in./. Zauważa m.in., że wnioski w opinii sądowo-psychiatryczno-psychologicznej stanowią najważniejszą część opinii specjalistów, poważnym błędem jest brak uzasadnienia wniosków lub uzasadnienie ich pośrednie, a także brak przedstawienia źródeł, dysproporcja w prezentacji materiałów z akt sprawy i opinii /s.142/, powstaje pytanie o stanowisko autora w tej kwestii, którego zabrakło.

5. W rozdziale V autor zajmuje się granicami winy sprawców o skłonnościach przestępczych /s.143-163/. W pierwszej kolejności analizuje pojęcie winy w polskim porządku prawnym, czyniąc to na podstawie literatury przedmiotu /s.143 in./. Następnie odnosi się do dyrektywy sądowego wymiaru kary /s. 146 in./, także na podstawie literatury, ale wybranej dość dowolnie.

Kolejnym zagadnieniem, którym zajmuje się autor jest stopień winy sprawców działających w stanie znacznego ograniczenia zdolności rozpoznania znaczenia czynu i kierowania swoim postępowaniem /s.154 in./. Uważa, że zasadniczym elementem odróżniającym odpowiedzialność karną sprawców działających w stanie co najmniej znacznego ograniczenia poczytalności i sprawców działających z zachowaną poczytalnością jest zakres swobody postępowania, który w przypadku tych pierwszych sprawców nie jest tak pełny jak w przypadku tych drugich /s.155/.

6.. Rozprawę w warstwie merytorycznej kończy zakończenie /s.164-167/, syntetyczne, ale zasługujące na przyjęcie, zabrakło jednak postulatów de lege ferenda /wyraźnych/. Autor wyjaśnia, jakie założenia zostały zweryfikowane, odpowiada więc na postawione na wstępie pytania /s.165 in./. Zdaniem autora z jego rozważań wynika, że każdorazowe warunkiem odpowiedzialności karnej jest możliwość jednoznacznego stwierdzenia, że sprawca działał z rozeznaniem znaczenia swojego czynu i mógł samodzielnie nim kierować /s.166/. Uważa także, że jego rozważania i badania dają podstawę zainicjowania prac zmierzających do poprawy warunków odpowiedzialności karnej sprawców działających w stanie znacznego ograniczenia poczytalności. Rozwiązaniom powinien towarzyszyć cel utworzenia środków zorientowanych na ponowne wprowadzenie sprawcy do wspólnoty, przedstawienia mu i zrekonstruowania w nim zasad, wartości jakimi powinien się kierować, by nie powrócić na drogę przestępstwa /s.167/. Zauważa, że przyszłe proponowane przez niego rozwiązania powinny pozostawać w zgodzie z poglądem J.Makarewicza, iż nawet w tego typu szczególnym sprawcy przestępstwa istnieje pierwiastek dobra, mogący przy odpowiednim podejściu doprowadzić do wyciszenia przestępnych skłonności /s.167/.

7. Bibliografia jest obfita, 294 pozycji, w tym 96 w języku obcym, niestety

z przyczyn oczywistych autor nie mógł sięgnąć do interesującej monografii lekarza i prawnika: Marcin Burdzik, Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako uczestnik procesu karnego. Warszawa 2025, około 700 stron.

III. Uwagi końcowe

1. Autor podjął się trudnego, ale ambitnego zadania, z pogranicza prawa karnego i nauk medycznych /aczkolwiek wątki medyczne zostały dość szeroko ujęte/. W warstwie merytorycznej związanej z treścią tytułu rozprawy autor porusza się swobodnie. Szeroko korzysta z literatury przedmiotu, aczkolwiek niektóre pozycje pomija, nie unika miękkich polemik, prezentuje własne poglądy, ale dość zachowawczo..
2. Język rozprawy jest zrozumiały, niektóre zdania są bardziej rozbudowane, co utrudnia lekturę, nieliczne usterki: s. 24-PiP z.8-9, s.26, 184-Widza, s.11-zapisy, s.13-Raglewski, s.72-Wielec, s.121-J.Sohn, s.136-A.Golonka, WPF 2012, nr ?, s.148 in.-L.Gardocki-należało powołać ostatnie wydanie-2023,
3. Rozprawa doktorska mgr Kamila Bajera ma charakter twórczy, świadczy o dobrym stopniu wiedzy merytorycznej autora, który chciał przekazać ją w nadmiarze, stąd niektóre fragmenty medyczne są bardzo szczegółowe.
4. Rozprawa doktorska mgr Kamila Bajera pt."Warunki odpowiedzialności karnej sprawcy działającego w stanie znacznego ograniczenia poczytalności- perspektywa sprawców o skłonnościach do popełniania przestępstw" stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, spełnia więc wymóg rozprawy doktorskiej określonej w art.187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r.-Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce /Dz.U.z 2023 r., poz.742 ze zm./ i może stanowić podstawę do przeprowadzenia dalszych czynności w postępowaniu o nadanie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

5.02.2025 r.

